

قاضی کوثر، گوهری در خَزَف

مجموعه اشعار و نامه‌های
قاضی محمدکریم شیخ الاسلامی (سقز)

پژوهش و گردآوری:

گلاویز شیخ الاسلامی

بهروز شیخ الاسلامی

سرشناسه :	شیخ الاسلامی، محمدکریم، ۱۲۶۵-۱۳۲۸
عنوان و نام پدیدآور :	قاضی کوثر، گوهری در خَزَف: مجموعه‌ای اشعار و نامه‌های محمدکریم شیخ الاسلامی (قاضی کوثر) / به اهتمام گلاویز شیخ الاسلامی، بهروز شیخ الاسلامی.
مشخصات نشر :	آرمان نگار، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری :	۳۵۰ص.
شابک :	۹۷۸۶۰۰۶۶۰۴۵۷۰۲
وضعیت فهرست نویسی :	فیا
موضوع :	شعر فارسی - قرن ۱۳ق.
موضوع :	نامه‌های فارسی - - قرن ۱۳ق.
شناسه افزوده :	شیخ الاسلامی، بهروز، ۱۳۴۸ - گردآورنده.
شناسه افزوده :	شیخ الاسلامی، گلاویز، ۱۳۳۶ - گردآورنده.
رده بندی کنگره :	۱۳۹۵ ۱۶ / ۷۱۴۰ PIR
رده بندی دیویی :	۱ / ۶۵۵۸
شماره کتابخانه ملی :	۴۲۱۶۸۸۹

نام کتاب:	قاضی کوثر، گوهری در خَزَف
مؤلف:	محمدکریم شیخ الاسلامی (قاضی کوثر)
به کوشش:	گلاویز و بهروز شیخ الاسلامی
نوبت چاپ:	اول - ۱۳۹۵
تیراژ:	۱۰۰۰ نسخه
طرح جلد:	رزگار علی نژاد
تایپ و صفحه‌آرا:	امید مقدس (سقز)
شابک:	۹۷۸۶۰۰۶۶۰۴۵۷۰۲
قیمت:	۱۸۰۰۰ تومان
چاپ و مرکز پخش:	فرهنگسرای هنر و اندیشه

شماره تماس: ۰۹۱۸ ۷۷۷ ۱۵۸۵

www.kurdbook.ir

فهرست مطالب

۹	..... مقدمه
۱۴	..... مقدمه ناشر
۱۷	..... بخش یکم: اشعار
۱۸	..... الف) قصاید
۱۸	..... فی حمده تعالی و توفیقه جلّ جلاله
۲۴	..... در نعت حضرت مهدی (ص)
۲۷	..... آتش و آب
۳۳	..... میلاد پیغمبر (ص)
۳۷	..... مشتاق حضرت تو بود کوثر
۴۲	..... و با در اهل سقر زحمت افزا شد
۴۵	..... کلام من به سجع وصف قدّ او مقفا شد
۴۸	..... در مدح سلطان عبدالحمیدخان سروده شده است
۵۲	..... مدحیه
۵۷	..... در وصف طبیعت
۷۳	..... در مدح نواب والا شاهزاده «فرمانفرما و سالار لشکر ابوالحسین میرزا»
۷۷	..... مرثیه
۸۴	..... در ستایش رسول اکرم (ص)
۱۰۰	..... واجب بود اطاعت محبوب دلنواز

۱۰۳.....	وله در وصف جناب فخامت نصاب آقای آصف دیوان سروده شده
۱۰۹.....	سوگند
۱۱۱.....	در مدح ناصرالدین شاه
۱۲۶.....	أیضاً
۱۲۹....	در مدح جناب مستطاب قطب العارفین ... مولانا شیخ عمر (قدّس سره)
۱۳۵.....	قصیده مسجّع
۱۳۹...	قصیده موشح ملمّع در مدح نواب والا... ابوالحسین میرزا (مدظله العالی)
۱۴۴.....	در کمال قامت دل تیر مژگان داشتی
۱۴۹.....	ب) غزلیات
۱۹۶.....	ج) قطعات
۲۰۶.....	د) مثنوی
۲۰۶.....	مثنوی (معما و تعمیه)
۲۰۹.....	بخش دوم: بحر طویل
۲۱۰.....	بحر طویل با تضمین غزل شیخ اجل، سدی
۲۱۵.....	بخش سوم: نامه‌ها
۲۱۶.....	نامه شماره ۱
۲۱۹.....	نامه شماره ۲
۲۲۱.....	نامه شماره ۳
۲۲۳.....	نامه شماره ۴
۲۲۵.....	نامه شماره ۵
۲۲۸.....	نامه شماره ۶

۲۳۱.....	نامه شماره ۷.....
۲۳۳.....	نامه شماره ۸.....
۲۳۵.....	نامه شماره ۹.....
۲۳۸.....	نامه شماره ۱۰.....
۲۴۰.....	نامه شماره ۱۱.....
۲۴۲.....	نامه شماره ۱۲.....
۲۴۴.....	نامه شماره ۱۳.....
۲۴۶.....	نامه شماره ۱۴.....
۲۴۸.....	نامه شماره ۱۵.....
۲۵۰.....	نامه شماره ۱۶.....
۲۵۲.....	نامه شماره ۱۷.....
۲۵۴.....	نامه شماره ۱۸.....
۲۵۵.....	نامه شماره ۱۹.....
۲۵۷.....	نامه شماره ۲۰.....
۲۶۱.....	نامه شماره ۲۱.....
۲۶۳.....	نامه شماره ۲۲.....
۲۶۵.....	نامه شماره ۲۳.....
۲۶۷.....	نامه شماره ۲۴.....
۲۶۹.....	نامه شماره ۲۵.....
۲۷۱.....	نامه شماره ۲۶.....
۲۷۳.....	نامه شماره ۲۷.....
۲۷۵.....	نامه شماره ۲۸.....
۲۷۸.....	نامه شماره ۲۹.....

۲۸۲	نامه شماره ۳۰
۲۸۵	نامه شماره ۳۱
۲۸۷	نامه شماره ۳۲
۲۸۹	نامه شماره ۳۳
۲۹۰	نامه شماره ۳۴
۲۹۲	نامه شماره ۳۵
۲۹۴	نامه شماره ۳۶
۲۹۵	نامه شماره ۳۷
۲۹۷	نامه شماره ۳۸
۳۰۰	نامه شماره ۳۹
۳۰۲	نامه شماره ۴۰
۳۰۴	نامه شماره ۴۱
۳۰۶	نامه شماره ۴۲
۳۰۸	نامه شماره ۴۳
۳۱۰	نامه شماره ۴۴
۳۱۱	نامه شماره ۴۵
۳۱۳	نامه شماره ۴۶
۳۱۴	نامه شماره ۴۷
۳۱۵	نامه شماره ۴۸
۳۱۷	نامه شماره ۴۹
۳۱۸	نامه شماره ۵۰
۳۱۹	نامه شماره ۵۱
۳۲۰	نامه شماره ۵۲

نامه شماره ۵۳..... ۳۲۲

متن بدون نقطه..... ۳۲۴

بخش چهارم: پیوست‌ها..... ۳۲۷

پیوست اول: تصاویر دست‌نوشته‌ها..... ۳۲۸

پیوست دوم: واژه‌نامه..... ۳۳۴

www.ketab.ir

مقدمه

در باره قاضی کوثر

ملا محمّد کریم شیخ الاسلامی، مشهور به "قاضی گهوره" (بزرگ) و متخلص به "کوثر"، فرزند ملا پیره خانم و ملا مصطفی، فرزند ملا شریف ثانی، فرزند ملا محمّد سلیم، فرزند ملا حماد سرین، ول، فرزند ملا محمّد یوسف، فرزند ملا احمد اول، در سال ۱۲۶۵ ه. ق. در قزوین متولد شد و تحصیلات خود را در علوم دینی و زبان و ادبیات فارسی و عربی، نزد کسانی مانند، آقا محمد، مدرّس مسجد جامع سقز و ملا عبدالسلام در بانه، و ملا محمّد شریف در بوئال و ملا عبد الله پیره باب در اتومیش و ملا علی قزلبی در نرجان به انجام رسانید.

با توجه به تخلص "کوثر" - که قاضی محمد کریم در آثار ادبی و هنریش مورد استفاده قرار می داد - و نیز مقام قضاوت و "شیخ الاسلامی" و حاکمیت شرع در منطقه سقز و شهرهای اطراف، در میان مردم، علاوه بر "قاضی گهوره" ب "قاضی کوثر" هم شهرت داشته است. وی در میان مردم منطقه از محبوبیت خاصی برخوردار بود؛ زیرا قلم و قدم خود را وقف مردم نیازمند و گرفتار و بی پناه کرده بود.

قاضی کوثر، علاوه بر اشراف و تسلط بر موازین شرع اسلام و آگاهی از عرفان و تصوّف، متبحّر در علوم ادبی و مسلط به زبان های فارسی و عربی بوده است و آثار منظوم و منثور زیبا و شیوایی به این دوزبان از خود به یادگار گذاشته است که نشان دهنده احاطه وی بر واژگان و قواعد این زبان هاست. وی همچنین خط زیبایی داشت و به فنون خوشنویسی آگاه بود.

قاضی کوثر، چهار فرزند پسر به نام های احمد، عبدالصمد، جلال الدین و نجم الدین و سه فرزند دختر به نام های شکوفه، آمنه و فاطمه داشته است:

- ملا احمد شیخ الاسلامی، مشهور به "حاج قاضی" فرزند ارشد قاضی کوثر است که

پس از پدر، در امر قضاوت و حاکمیت شرع، جانشین وی شد. بسیار نیک نفس بود و همچون پدر، همواره پناه بی پناهان و درماندگان و مستمندان بود. حاج قاضی به هنر خوش نویسی نیز آراسته بود و در نوشتن انواع خط، مانند نسخ و نستعلیق و شکسته بسیار مهارت داشت. به همین دلیل خوش نویسی و کتابت آثار پدر، از سوی قاضی کوثر به وی محوّل شد.

- آقا عبدالصمد شیخ الاسلامی ملقب به "معتمد" به کار تجارت مشغول بود و از جمله مشروطه خواهان صاحب نام سقز است که در مبارزات نهضت مشروطیت، همگام با یاران خود، تنها در سقز بلکه در آذربایجان و بلاد دیگر نقش برجسته ای داشته است. - حاج آقا بلال شیخ الاسلامی، فرزند دیگر قاضی کوثر، انسانی شریف و مورد اعتماد و احترام مردم بود. از ادبیات فارسی و عربی و آشنا به زبان فرانسه. او در خدمت به مردم راه عمر را برگزید. اولین کسی بود که دندان پزشکی را به شیوه مدرن وارد شهر سقز نمود و سال‌ها به عنوان یک دندان پزشک حاذق، خدمت خلق کرد و در مطب و خانه‌اش همواره به روی نیازمندان گشاده بود.

آقا نجم الدین شیخ الاسلامی، مدّتی به "ساقی غنی" کوچک ترین فرزند قاضی کوثر بود. انسانی هنرمند و دارای طبعی لطیف و بسیار خوش مشرب که همواره مورد احترام مردم بود.

قاضی کوثر در روز دوازدهم جمادی الآخر سال ۱۳۲۸، در سن ۶۳ سالگی، روی در نقاب خاک کشید و برای همیشه در زادگاهش، آرام گرفت.

در باره کتاب

کتاب حاضر، مجموعه ای است از اشعار و نامه‌های قاضی کوثر که براساس نسخه خطی آن تهیه و تنظیم شده است. نسخه خطی مرجع، توسط ملا احمد شیخ الاسلامی (حاج قاضی) فرزند ارشد ایشان کتابت و خوش نویسی شده که از لحاظ زیبایی خط و نگارش در نوع خود کم نظیر است. این کتاب، ضمن این که بسیاری از مسایل اجتماعی و سیاسی زمان نویسنده را در بردارد، به لحاظ ادبی نیز اثری والا است و ویژگی‌های شعر و نثر دوره قاجار را که مربوط به دوره بازگشت ادبی است، کاملاً بازتاب می‌دهد. برای مثال

آوردن ماده تاریخ در اشعار، استفاده از معما و تعمیم؛ استفاده از توشیح، استفاده فراوان از تلمیحات و اشارات و تناسب‌ها و طباق‌ها و نیز التزام به ردیف‌های طولانی، از جمله این ویژگی‌هاست. همچنین به کارگیری انواع تسجیع و تجنیس و قلب، موسیقی اشعار را غنا بخشیده است.

یکی از انواع شعرهایی که در این دوره سروده می‌شده، بحر طویل بوده است و قاضی کوثر نیز بحر طولیلی بسیار زیبا دارد که در آن غزل مشهور حضرت سعدی را: «من ندانستم از دل که تویی مهر و وفایی» تضمین نموده است.

نثر کوثر در نامه‌هایش هم، همان نثر رایج دوره قاجار است، با همان تکلف‌ها، که در عین دشواری بسیار زیاده و دلنشین است؛ به ویژه استفاده از سجع، کلام وی را آهنگین و موزون کرده است. همان‌طور که در این نامه‌ها، هر جا لازم بوده و به تناسب، بیتی از خودش یا دیگر شاعران، عمدتاً از حافظ و سعدی آورده و به این ترتیب نثرش را مزین نموده است. یکی از شاهکارهای وی نامه‌ای است که برای نوشتنش از واژه‌هایی استفاده کرده است که از حروف بدون نقطه تشکیل شده اند. البته این کار هم از هنرنمایی‌های گویندگان و نویسندگان دوره قاجار بوده است.

به طوری که از اشعار و نامه‌های حضرتش برمی‌آید، قاضی کوثر اخلاص و ارادت خاصی نسبت به یگانه فرمانروای ملک سخن، شیخ اجل سعدی شیرازی، داشته است و در سرودن اشعار و نگاشتن نامه‌ها، از کلام وی تأثیر پذیرفته است.

در مجموع می‌توان گفت که "قاضی کوثر" بیانی دشوار و پیچیده را در کنار به جای مانده از او نیازمند رمز گشایی دقیق است تا آن را برای خوانندگان امروز قابل فهم نماید.

در انتشار این اثر، صرف نظر از برخی جابه‌جایی‌ها به ویژه در اشعار، هدف این بوده است که مطالب نسخه خطی همان گونه که هست به نظر خوانندگان گرامی برسد؛ لذا هیچ گونه شرح و تفسیری، چه به لحاظ تاریخی و اجتماعی و چه به لحاظ ادبی در آن صورت نگرفته است؛ به جز معنی و توضیح برخی لغات و اصطلاحات که به زعم کوشندگان نشر این اثر، می‌تواند به درک بهتر مطالب کمک کند. تمامی این توضیحات در پاورقی آمده است و در نسخه خطی موجود نیست؛ لذا مسئولیت صحت و سقم کلیه توضیحات مندرج در پاورقی‌ها و نیز واژه نامه بر عهده ایشان است.

نسخه خطی شامل دو بخش اشعار و نامه‌هاست که در آن قرار گرفتن اشعار ترتیب خاصی ندارد و قالب‌های شعری از هم تفکیک نشده‌اند. در نسخه چاپی آن سعی شده است که نظامی به جهت قالب و ترتیبی بر اساس القبا در تنظیم اشعار لحاظ شود تا دست‌رسی خوانندگان به آن آسان گردد. بنابراین ساختار کتاب حاضر به شکل زیر است:

پس از مقدمه و کلام آغازین، مطالب کتاب به چهار بخش تقسیم شده است:

بخش اول اشعار. شامل: قصاید، غزلیات، قطعات و مثنوی (تنها مثنوی سروده شده که معماگونه است).

بخش دوم بحر طویل. این نثر موزون یا شعر نثرگونه در نسخه خطی در ضمن نامه‌ها آمده است. اما در نسخه چاپی به عنوان بخش مستقلی قرار گرفته؛ زیرا از طرفی نثر نیست و از طرف دیگر با "ب"های رایج شعری تفاوت دارد.

بخش سوم نامه‌ها. بکته‌نات. ترتیب قرارگرفتن نامه‌ها همان ترتیبی است که در نسخه خطی آمده. در این بخش پس از آخرین نامه، "متن بدون نقطه" اضافه شده است. این متن که به نظر می‌آید به خط خود قاضی کوثر باشد، در نسخه خطی نیست و در اسناد خانوادگی به طور جداگانه موجود است.

بخش چهارم پیوست‌ها. در این بخش سه پیوست اول نمونه‌هایی از نسخه خطی به فارسی و عربی و نیز نمونه خطی متن بدون نقطه و در پیوست دوم واژه نامه آورده شده است.

یادآوری می‌شود که عنوان کتاب، "قاضی کوثر، گوهری در خرف"، برگرفته از یکی از ابیات قصیده شماره هفده است:

دریغ آیدم از شاعری خویش از آن که
چو لؤلؤم که میان خرف بود پنهان

درباره دشواری‌های بررسی کتاب

لازم به ذکر است که بررسی و بازبینی اشعار و نامه‌های قاضی کوثر با مشکلاتی همراه بود که از آن جمله می‌توان به نکات ذیل اشاره نمود:

۱- به کارگیری فنون و قواعد خوش‌نویسی. این امر در برخی موارد، خواندن و

تشخیص واژگان و عبارات را در اشعار و نامه‌ها دشوار کرده است؛ از قبیل: نقطه‌های تزئینی و کشیده نوشتن حروف دندانه دار....

۲- نوشتن "ک" به جای "گ".

۳- استفاده از واژگانی که در زمان سرودن اشعار و نوشتن نامه‌ها، رایج بوده، اما هم اکنون چنین واژه‌هایی به کلی مهجور مانده‌اند و در شعر و نثر امروز کاربرد ندارند.

۴- پیچیدگی معنا و مفهوم در اشعار و متون. با توجه به هنری و ادبی بودن اثر، همچون تمام آثار ادبی، قاضی کوثر، در بعضی موارد، از واژه‌هایی استفاده کرده است که دارای مفاهیم و معانی گوناگون و چند پهلوی و به تبع آن حامل حداقل دو مفهوم هستند، به همین دلیل در پاورقی برای بسیاری از این واژه‌ها بیش از یک معنی ارائه شده و گزینش معنی به عهده خوانندگان و علاقه‌مندان به متون قدیمی گذاشته شده است.

۵- تفاوت در املاي زمان سرودن اشعار و نگارش نامه‌ها با املاي رایج امروز. در این رابطه برای سهولت خواندن کتاب، شوه نامه املاي امروز که مورد تأیید فرهنگستان زبان فارسی و مصوب آن است، برگزیده شد. راز، نگارش کهن، صرف نظر شده است.

۶- و در آخر مخدوش بودن و آسیب دیدن برخی نوشته‌ها به علت گذشت زمان است که خواندن آن‌ها را دشوار و گاه ناممکن نموده و در پاورقی به آن‌ها اشاره شده است.

آن چه مسلم است نقد و بررسی این اثر ارزنده، به لحاظ ادبی، اجتماعی و تاریخی کاریست ضروری که انتظار می‌رود بزرگان و فرهیختگان این عرصه‌ها، در این باره اهتمام لازم را به کار بندند.

فروتنانه، امیدواریم که خوانندگان گرامی این اثر ارزشمند، کاستی‌ها و مشکلات آن را بر ما ببخشایند، و ما را از راهنمایی‌های دایمانه خود بی بهره نگذارند.

گلاویز شیخ الاسلامی

بهرز شیخ الاسلامی

اسفند ماه ۱۳۹۴